

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1982

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΕΡΙΚΛΗ ΘΕΟΧΑΡΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Α'

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΑΝ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Μοῦ εἶναι δύσκολο νὰ φαντασθῶ τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο ἀπόντα. Τὸν βλέπω μπροστά μου καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι ὅλοι οἱ συνάδελφοι στήν αἴθουσα αὐτῆ τὸν βλέπουν μπροστά τους. Τὸν βλέπουμε νὰ εἰσέρχεται μὲ τὴν ἀνεπανάληπτη — θὰ ἴλεγα πολυδιάστατη — κεφαλή του, μὲ τὰ κάπως ἀφηρημένα μάτια του ποὺ τὸ φῶς τους ἦταν γιὰ μᾶς πάντοτε ἀμείωτο, μὲ τὸν ἀπαλό, παρὰ τὸ βᾶρος τοῦ σώματος καὶ τῆς ἡλικίας του, βηματισμό του. Τὸν βλέπουμε νὰ ἐγείρεται ἀπὸ τὴ θέση, ποὺ κατεῖχε πολλὰ χρόνια, ὡς Γενικὸς Γραμματεὺς, στὸ προεδρεῖο τῆς Ἀκαδημίας, καὶ νὰ διατυπώνει — συχνὰ καὶ στὶς δημόσιες συνεδρίες, καὶ σχεδὸν πάντοτε στὶς ἰδιαιτέρες — τὴ γνώμη του μὲ ἕφος κατηγορηματικό, σὰ νὰ ἔταν ἡ γνώμη του ἀνέκκλητη δικαστικὴ ἀπόφαση. Τὸν βλέπουμε νὰ κινεῖ, ὅταν μιλοῦσε, μὲ αὐθεντικὴ εὐγένεια τὰ ὠραῖα χέρια του, ποὺ στὴ διάπλασή τους διέγινωε ὁ ἀγαπητός μου φίλος Νικόλαος Λοῦρος (στὸ δοκίμιο «Ὁ φίλος», ποὺ δημοσιεύθηκε στὶς 15 Μαρτίου 1981 στὴ «Νέα Ἑστία») μὲ ἀνεξιχνίαστη ἀριστοκρατικὴ καταβολή. «Ἀπὸ ποῦ ἔρχονταν αὐτὰ τὰ χέρια;» — ρωτᾷει καὶ ὁ ἀγαπητός μου φίλος Κωνσταντῖνος Τσατσός («Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος): «Φιλοσοφία. Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1980 - 81). Καὶ ἀπαντᾷ: «Ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς ἐλληνικῆς γῆς, ἀπὸ μὲ ἀνώνυμη γενιά, ἀπὸ μὲ κατεργασία ὑποχθόνια αἰώνων».

Ἄκόμα καὶ ἓνα ιδιαίτερο περιστατικό μᾶς ἐμποδίζει νὰ σκεφθοῦμε ἀπόντα τὸν Ἰωάννη Θεοδορακόπουλο. Λίγες ὥρες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ἦταν ὀλοζώντανος μπροστά μας. Στὴν αἴθουσα αὐτὴ τὸν εἶδαμε νὰ ἐγείρεται δυὸ καὶ τρεῖς φορές γιὰ νὰ ὑποστηρίξει, μὲ νεανικὴ ζωηρότητα, τὴ γνώμη του, γνώμη ποὺ τελικά, στὴ μυστικὴ ψηφοφορία, ἐπικράτησε. Καὶ στὸν ὁδηγὸ τοῦ αὐτοκινήτου, ποὺ τὸν μετέφερε στὸ ἀπόμερο φιλοσοφικὸ καὶ συνάμα ἀγροτικὸ του καταφύγιο στὸ Μαρούσι, ἔκαμε ιδιαίτερη ἐντύπωση ὅτι τὸ βράδυ ἐκεῖνο ἄκουσε τὸν Ἰωάννη Θεοδορακόπουλο σ' ὄλο τὸ διάστημα τῆς διαδρομῆς νὰ σιγοτραγουδάει. Τί τὸν ἔκαμε, τάχα, νὰ σιγοτραγουδάει; Ἴσως τὸ προαῖσθημα ὅτι λίγες ὥρες ἀργότερα θὰ ἀναπαύεται γιὰ πάντα ἢ ὅτι εἶχε φθάσει ἡ ὥρα νὰ γνωρίσει τὰ ὅρια ζωῆς καὶ θανάτου, χρόνου καὶ αἰωνιότητος.

Γιὰ δύο συναδέλφους του στὴν αἴθουσα αὐτὴ, γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο καὶ γιὰ μένα, ἦταν καὶ θὰ μείνει παρὼν ὁ Ἰωάννης Θεοδορακόπουλος καὶ ὡς συνοδοιπόρος μας σ' ἓνα δρόμο, ποὺ τὸ μῆκος του, μὲ μέτρο τὸ χρόνο, πλησιάζει τὰ ἐξήντα ἔτη. Ἡ ἀφετηρία τοῦ δρόμου αὐτοῦ ἦταν, γιὰ μένα, τὸ ἔτος 1922, καὶ γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο καὶ τὸν ἀδελφὸ του Θεμιστοκλῆ, τὸν ἀλησμόνητο ἐπίσης συνοδοιπόρο μας, ὁ Ἰούνιος τοῦ 1926.

Τὴν Χαϊδελβέργη, τὴν πόλη ποὺ ὑπῆρξε ἡ τοπικὴ ἀφετηρία τῆς κοινῆς πορείας μας, ὕμνησαν πολλοί, σ' ἓνα θαυμάσιο ποίημά του ὁ Friedrich Hölderlin καὶ, πενήντα περίπου χρόνια ἀργότερα, σὲ ποιητικώτατο πεζὸ λόγο, ὁ Victor Hugo (στὶς ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις του, ποὺ φέρουν τὸν τίτλο "Le Rhin. Lettres à un ami"). Καὶ ὁ Ἰωάννης Θεοδορακόπουλος ἀφιέρωσε τὸ κύνκειο ἄσμα του στὴ Χαϊδελβέργη. Στὸ βιβλίον του ("Αγαπημένη μου Χαϊδελβέργη", ποὺ ἐκδόθηκε λίγους μῆνες πρὶν φύγει ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτόν, ὅπου τὰ πάντα, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴν τιμιότητα, εἶναι «ματαιότης»), διηγεῖται ὁ Ἰωάννης Θεοδορακόπουλος :

«Ἐπάνω στὴν Hauptstrasse, δεξιὰ καθὼς ἀνεβαίνομε ἀπὸ τὴν πλατεῖα τοῦ Bismarck, καὶ ὄχι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, ἦταν τὸ περίφημον καφενεῖο τοῦ Krall, ὅπου ἐσύχραζαν ἐλεύθεροι διανοούμενοι, φοιτηταί, καλλιτέχνες, ἠθοποιοὶ καὶ ὅλος ὁ κόσμος τῶν πνευματικῶν ναυαγίων. Ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα κέντρα ποὺ προσεῖλκνε τὴν προσοχή μου, γιὰτὶ μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ἡ ποικιλία τῶν ἀνθρώπων τύπων. Στὸ κέντρο αὐτὸ ἀργότερα, στὶς ἀρχὲς τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἔτους) (τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου 1922 - 23) «ἐγνώρισα τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη προχωρήσει πολὺ στὶς σπουδές του. Εἶχα ἤδη ἀκούσει ὅτι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος σπονδάζει στὴ Χαϊδελβέργη, ἀλλὰ δὲν τὸν εἶχα συναντήσει. Μᾶς ἔφερε σὲ ἐπαφὴ ἓνας ἐξαίρετος ἄνθρωπος, ὁ Γιώργος Καρανικολός... Ἀπὸ τότε συναντηθήκαμε μερικὲς φορές καὶ ἄρχισε μεταξύ

μας ή πρώτη βαθύτερη επικοινωνία, αλλά έπειτα από λίγους μήνες ο Κανελλόπουλος έγινε διδάκτωρ τής Νομικής και αναχώρησε... για τὸ Μόναχο. Ἡ ἐπανάσυνδεση τῆς ἐπικοινωνίας μας έγινε μὲ ἕνα γράμμα τοῦ Κανελλόπουλου ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πρὸς ἐμὲ, γιὰ νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ πὸν ἔλαβε τὴν διδακτορικὴ μου διατριβή, πὸν τοῦ εἶχα στείλει. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἦταν πολὺ ἐμπνευσμένο καὶ πρέπει νὰ εἶπω, ὅτι μὲ συνεκίνησε βαθύτατα, γιὰτὶ ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος εἶχε συλλάβει μὲ τρόπο ἐλεύθερο τὴν σημασίαν τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῶν μεγάλων μεταπολεμικῶν πνευματικῶν ἀνακατατάξεων στὴν Ἀντικὴ Εὐρώπη. Ὁ Κανελλόπουλος, ἔπειτα ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς μου, εἶναι ὁ πρῶτος πὸν διέγνωσε τὴν σημασίαν τῆς συμβολῆς μου στὸν πλατωνισμό...».

Ὅταν ἐδιάβασα τὴν περικοπὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «Ἀγαπημένη μου Χαϊδελέεργη», μὲ ἐκυρίευσε βαθύτατη συγκίνησις. Δὲν θυμόμουν πιά τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς, πὸν εἶχα γράφει ὅταν ἤμουν 25 ἐτῶν. Ὁ Ἰωάννης Θεοδορακόπουλος θυμήθηκε καὶ περιέλαβε στὸ βιβλίον του τίς φράσεις μου : «Ἡ ἐργασία σου αὐτὴ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ γίνῃ ἀφετηρία ἀναθεωρήσεως ὅλης τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Εἶμαι ὑπερήφανος ὡς Ἕλληνα, διότι ἕνας Ἕλληνας φέρει αὐτὴ τὴ μεταβολή». Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Θεοδορακόπουλου φέρει τὸν τίτλον : «*Platons Dialektik des Seins*». Στὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου του «Ἀγαπημένη μου Χαϊδελέεργη», διηγεῖται ὁ Θεοδορακόπουλος : «Ἐνα πρωινὸ ὁ Θεμιστοκλῆς» (Τσάτσος) «κατέφθασε στὸ σπίτι μου κρατώντας ἕνα βιβλίον μὲ μπλὲ ἐξώφυλλον καὶ δλοπόρφυρος ἀπὸ τὴ χαρὰ του μοῦ λέγει : Εἶναι ἡ διδακτορικὴ σου διατριβὴ· τὴν εἶδα σήμερον τὸ πρωὶ στὴ βιτρίνα τοῦ βιβλιοπωλείου τοῦ Weiss. Ἡ χαρὰ μου ἦταν μεγάλη γιὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ ἀκόμα μεγαλύτερη, γιὰτὶ ὁ Θεμιστοκλῆς ἦταν ὁ πρῶτος πὸν τὴν εἶδε στὸ βιβλιοπωλεῖον. Ἀφοῦ μοῦ τὴν ἔδωσε στὰ χέρια μου, μοῦ εἶπε : Τώρα νιώθω καλὰ πόσον μεγάλη εἶναι ἡ τιμὴ πὸν σοῦ έγινε ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς Rickert καὶ Hoffmann νὰ κατατάξουν τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν σου στὴν σειρά τῶν φιλοσοφικῶν διατριβῶν πὸν ἐκδίδουν». Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἰωάννου Θεοδορακόπουλου εἶχε ἐνταχθεῖ, ὡς αὐτοτελὲς βιβλίον, στὴν σειράν «*Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte*». Ὑπεύθυνοι ἐκδόται τῆς σειρᾶς αὐτῆς ἦταν ὁ κορυφαῖος νεοκαντιανὸς τῆς Χαϊδελέεργης Heinrich Rickert καὶ ὁ ἐξάιρετος ἱστορικὸς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας Ernst Hoffmann.

Ὁ Ἰωάννης Θεοδορακόπουλος, στὴν διδακτορικὴν διατριβὴν του, ξεκίνησε ἀπὸ τὸν πλατωνικὸν διάλογον «Φίληβος» καὶ ἀναζήτησε τὴν βασικὴν διάκρισιν μεταξὺ «πέρατος» καὶ «ἀπείρου», πὸν θεμελιώνεται στὸν διάλογον αὐτόν, σὲ ὅλους τοὺς λεγομένους λογικοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, στὸν «Σοφιστή», στὸν «Θεαίτητον»,

στὸν «Παρμενίδη», καθὼς καὶ στὸν «Πρωταγόρα» καὶ τὸν «Γοργία». Ἡ διάκριση μεταξὺ («πέρατος») καὶ («ἀπείρου»), μεταξὺ («μορφῆς») καὶ («ἀμόρφου»), («μορφῆς») καὶ («ἀπροσδιορίστου»), ὑπῆρξε —καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ πρῶτος ὁ Πλάτων κατέστησε συνειδητὸ ὅτι ἦταν δοσμένο ἀπὸ τῆ Φύση στὸν Ὅμηρο, στὸν Σόλωνα, στὸν Φειδία— ἢ προϋπόθεση γιὰ ὅλα, ὅσα ἔκαναν τὸν Ἕλληνα νὰ ξεχωρίσει ἀπὸ τὸν ἐξωελληνικὸ κόσμο. Ὑπῆρξε ἡ προϋπόθεση, ποὺ ἦταν ἀναγκαία γιὰ νὰ γίνεῖ ἡ σοφία—διάχυτη καὶ πλούσια στοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς— φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη, γιὰ νὰ γίνεῖ ἡ ἴδια ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου πηγὴ τῶν κανόνων τῆς Ἠθικῆς, γιὰ νὰ λυτρωθεῖ ἡ τέχνη ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς ὕλης καὶ νὰ γεννηθοῦν ὁ Ἡνίοχος καὶ ὁ Παρθενών, γιὰ νὰ γίνεῖ ἡ ἄμορφη μάζα λαῶν, ποὺ ἦταν ὑποταγμένη σ' ἓνα θεόμορφο μονάρχη ἢ σ' ἓνα προφήτη ἢ σὲ μιὰ ἱερὴ κάστα προνομιούχων, Πολιτεία.

Ὅλα τὰ μεταγενέστερα ἔργα τοῦ Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου ἔχουν τὴν ἀφετηρία τους στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του, στὴ διαλεκτικὴ τοῦ Εἶναι, στὴ διάκριση μεταξὺ πέρατος καὶ ἀπείρου. Πρὶν ἐπιχειρήσει, ὅμως, τὰ μεγάλα βήματα, ποὺ τὸν ὀδήγησαν στὴ συγκρότηση τῆς συνολικῆς κοσμοθεωρίας του, τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας του, θέωρησε ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος ἀναγκαῖο, ὅταν βρισκόταν ἀκόμα στὴ Γερμανία, νὰ συνδιαλεχθεῖ καὶ μὲ τὸν Πλωτῖνο, νὰ δοκιμάσει τὴν ἀντοχὴ τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν, ποὺ τοῦ ἐδίδαξε ὁ Πλάτων, ἐπάνω στὸ ἔργο τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου, ποὺ —ἀν καὶ ὀνομάζεται νεοπλατωνικὸς— μοιάζει νὰ εἶναι ὁ ἀντίπους τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, μὲ τὸ βιβλίον του «*Plotinus Metaphysik des Seins*», ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Γερμανία τὸ 1928, συνέλαβε τὴ βαθύτερη ἐνότητα τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου.

Ἐφοδιασμένος μὲ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα του γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνο, ἐπέστρεψε ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος στὴν Ἑλλάδα στὸ ἔτος 1928. Ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἶχε ἐπιστρέψει ἓνα χρόνον πρὶν, ἀφοῦ εἶχε παραδώσει σὲ ἐκδοτικὸ οἶκο τῆς Χαϊδελβέργης τὸ ἔργο του «*Der Begriff des positiven Rechts*», ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1928. Ὁ Θεμιστοκλῆς Τσάτσος ἔφυγε κι αὐτὸς ἀπὸ τὴ Χαϊδελβέργη στὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1927, ἀφοῦ εἶχε ἀνακηρυχθεῖ διδάκτωρ τοῦ Δικαίου. Τὸ θέμα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του ἦταν ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου τοῦ νεοεγελιανοῦ Josef Kohler. «Μιὰ ἐρημιὰ ἀπλώθηκε γύρω μου», γράφει ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, «ὅταν ἔφυγαν οἱ Τσάτσοι ἀπὸ τὴν Χαϊδελβέργη καὶ συνάμα μιὰ νοσταλγία ἀβέβαιη». Γιατὶ ἡ νοσταλγία του γιὰ τὴν Ἑλλάδα συνοδεύονταν ἀπὸ αἴσθημα ἀβεβαιότητας; Τὸ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος στὶς ἀμέσως ἐπόμενες φράσεις του: «Πρῶτα ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἔπειτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μοῦ ἔγρα-

ψαν, ποιὰ ἦταν ἐκεῖ ἡ πνευματικὴ κατάσταση. Μὲ πληροφόρησαν κατὰ γενικὸ τρόπο περὶ τοῦ τί θὰ εὔρω, ὅταν θὰ γυρίσω στὴν Ἀθήνα. Τὰ πράγματα δὲν ἦταν καθόλου ρόδινα, ἦταν μᾶλλον σκληρά».

Ἄλλὰ ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος εἶχε μάθει ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια—καὶ αὐτὸ εἶναι μέγα μάθημα—νὰ περπατάει σὲ δρόμους δύσβατους, σκληρούς. Ὅταν, στὶς 18 Μαρτίου τοῦ 1961, ἔνα χρόνο μετὰ τὴν ἐκλογή του ὡς τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας μας, ἔγινε ἡ ἐπίσημη ὑποδοχὴ του στὴν αἴθουσα αὐτῆ, εἶχα τὴν τιμὴ καὶ τὴν χαρὰ, κατόπιν ἐντολῆς τῆς Συγκλήτου, νὰ τὸν προσφωνήσω καὶ νὰ μιλήσω γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ δράση του. Πρὶν εἰσελθῶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἔργου του, εἶπα τότε : «Εἶχατε ξεκινήσει ἀπὸ τὸν Βασαρά, τὴν ὠραία κωμόπολη τῆς Λακεδαιμόνος, πὸν παράγει λάδι, κρασί καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρας. Εἶχατε πολὺ μοχθήσει—καὶ εἶχαν μοχθήσει καὶ οἱ ἔξοχοι γονεῖς σας—διὰ νὰ μάθετε γράμματα. Ἐπρεπε νὰ πεζοπορῆτε ὄρες ὀλόκληρες κάθε ἡμέρα—ἀκόμη καὶ ὅταν ἔβρεχε ἢ ἐχινόιζε—διὰ νὰ προχωρήσετε πέραν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ὡς πού νὰ φθάσετε εἰς τὸ Heidelberg ἐχρειάσθη μακρὰ καὶ σκληρὰ ὁδοιοποιία. Μοῦ τὸ ἐπρόδωσαν ἀμέσως τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου σας, ὅταν σᾶς εἶδα διὰ πρώτην φορὰν. Μολονότι ἡ Ριζάρειος, ἡ θανμασία αὐτῆ πηγὴ ἦθος καὶ ἐστία μορφώσεως, εἶχε ξεκουράσει κάπως τὴν ψυχὴν σας, τὸ πρόσωπόν σας μοῦ εἶπε ἀμέσως ὅτι ἐνώπιόν μου εὐρίσκεται ἕνας ἄνθρωπος πὸν δὲν τὸν ἠγνόησε ἢ τέχνη, ἀλλὰ τὸν ὠδήγησε καὶ τὸν ἐπροστάτευσε ὁ Θεός».

Οἱ δυσκολίες, λοιπόν, πὸν θὰ συναντοῦσε, ὅταν ἀπὸ τὴν Χαϊδελεβέργη τοῦ Rickert, τοῦ Karl Jaspers, τοῦ Alfred Weber, τοῦ Friedrich Gundolf, τοῦ Otto Regenbogen, τοῦ Ernst Robert Curtius, τοῦ Gustav Radbruch, τοῦ Carl Neumann, τοῦ Karl Mannheim, τοῦ Ludwig Curtius, τοῦ Arthur Salz, θὰ ἐπέστρεφε στὴν Ἀθήνα, ὅπου τὶς περισσότερες ἔδρες τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς κατεῖχαν ἄνδρες ἐξαιρετοί, ἀλλὰ μὲ νοοτροπία πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ πνεῦμα πὸν ἐπικρατοῦσε στὶς ὄχθες τοῦ Neckar, οἱ δυσκολίες αὐτὲς δὲν ἐπτόησαν, οὔτε ἔκαμψαν τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο. Ὁ ἴδιος, στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ βιβλίου του «Ἀγαπημένη μου Χαϊδελεβέργη», εἶχε—ἀναπολώντας τὶς ὄρες ἐκεῖνες—τὴν ψυχικὴ εὐγένεια νὰ γράφει : «Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσω ὅτι οἱ φίλοι μου Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Θεμιστοκλῆς καὶ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἶχαν μὲ ἀπειριόριστη ἀγάπη καὶ ἐνθουσιασμὸ ἐτοιμάσει τὸ ἔδαφος στὴν Ἀθήνα τόσον πολὺ, ὥστε ὅταν ἐπέστρεψα δὲν ἤμουν ἕνας ἄγνωστος... Ἡ προετοιμασία αὐτῆ εὐκόλυνε πολὺ τὴν εἵσοδό μου στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία καὶ μοῦ πρόσφερε τὸ ἔδαφος γιὰ νὰ ἀναπτύξω τὴν δραστηριότητά μου στὴν Ἑλλάδα».

Ἄν ἐμεῖς οἱ τρεῖς προετοιμάσαμε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν δραστηριότητά του, τὸ ἔδαφος αὐτὸ χρειάστηκε —καὶ κατάφερε— νὰ τὸ διαμορφώσει καὶ νὰ τὸ ὀργώσει ὁ ἴδιος γιὰ νὰ γίνει γόνιμο. Ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος ἔγινε ἀμέσως μάλιστα ἔφθασε στὴν Ἀθήνα τὸ κέντρο ἑνὸς πνευματικοῦ κύκλου. Ἡ Ἰωάννα Τσάτσου, στὸ ὠραῖο βιβλίο της («Ὁ ἀδερφός μου Γιώργος Σεφέρης»), διηγεῖται : «Τὸ σπίτι» (τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο διαμερίσματα τῆς οἰκογένειας τοῦ καθηγητῆ Στέλιου Σεφεριάδη, σὲ πολυκατοικία τῆς ὁδοῦ Μαυρομματαίων) (ἦταν πολὺ ζωντανὸ αὐτὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ '28. Κάθε Δευτέρα βράδυ μαζευότανε ἡ συντροφιά, καὶ ὁ Γιάννης Θεοδωρακόπουλος μᾶς διάβαζε τὸ Συμπόσιο τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος μᾶς εἶχε φέρει τὸν ἐπιστήθιο φίλο του Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Κι' ἐκεῖνος σπονδασμένος στὴ Γερμανία... Δικές μου φίλες ἢ Ντόρα Βουρλούμη, ἢ Εἰρήνη Οἰκονομοπούλου, ταχτικές στὶς συγκεντρώσεις αὐτές. Τ' ἀγόρια τίς εἶχαν ἐγκρίνει. Δὲν μ' ἄφιναν νὰ συνδεθῶ μὲ κοπέλες ποὺ δὲν τοὺς ἄρεζαν».

Σὲ μιὰ ἀπὸ τίς τριακόσιες σελίδες τῆς ἔξοχης «Εἰσαγωγῆς» του στὸν «Φαῖδρο», ποὺ ἐκδόθηκε, μαζὶ μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο καὶ δική του μετάφραση, στὸ ἔτος 1948, ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, παρακινημένος ἀπὸ ἓνα χωρίο τοῦ διαλόγου αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος, παρατηρεῖ : «Υπάρχει κάτι πέρα ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὁ ἄγραφος, ὁ ἔμφυχτος λόγος, καὶ πέρα ἀπ' αὐτὸν ἀκόμη ὁ ἐνδιάθετος». Στὶς συγκεντρώσεις μας γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι τῆς ὁδοῦ Μαυρομματαίων, ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος δὲν ἐδιάβαζε μόνον τὸ κείμενο —φυσικά, τὸ ἀρχαῖο κείμενο— τοῦ «Συμποσίου» τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ συνόδευε τὴν ἀνάγνωση καὶ μὲ τὸν ἔμφυχτο λόγο του, ποὺ ἔμεινε —καὶ τότε, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες περιστάσεις τῆς ζωῆς του, ὅταν ὁ κύκλος ἦταν στενός— γιὰ πάντα ἄγραφος. Ὑπῆρξαν καὶ στιγμὲς στὴ ζωὴ του, ποὺ καὶ ὁ «ἐνδιάθετος λόγος» του ἔβρισκε τρόπο —ξαφνικά, ὅπως λέει ὁ Πλάτων στὴν «Ἐβδομη» Ἐπιστολῆ του— νὰ ξεπετάγεται, ἀλλὰ καὶ νὰ χάνεται, σὰν ἄπιαστη σπῖθα. Ἐζήσαμε μαζὶ του τέτοιες στιγμὲς οἱ φίλοι του. Τὸ πρόσωπό του, τίς στιγμὲς αὐτές, ἔλαμπε ὀλόκληρο, καὶ ἡ λάμψη αὐτὴ εἶχε κάτι τὸ μεταφυσικό. Ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας μίλησε («Νέα Ἐστία», 15 Μαρτίου 1981) γιὰ «τὰ ἀφηρημένα μάτια» τοῦ Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου, «ποὺ θεωροῦσαν πρὸς τὰ μέσα». Ναι, «θεωροῦσαν πρὸς τὰ μέσα» προπάντων τίς στιγμὲς ἐκεῖνες, ὅταν ὁ «ἐνδιάθετος λόγος» του ἔσπαζε τὸ φράγμα τῆς σιωπῆς, ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ μύχια τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου.

Στὶς ἀρχές τοῦ 1929 ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ «Ἀρχείου Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν». Τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ποὺ ἔζησε ἔντεκα χρόνια καὶ ἔφθασε στὶς 3.436 σελίδες, τὴν εἶχε ὁ

Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος. Ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ, μετὰ τὰ πρῶτα τεύχη, ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὸν Ι. Θεοδωρακόπουλο, τὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο, τὸν πρέσβυ Μιχαὴλ Τσαμαδό, καὶ μένα. Πρέπει νὰ πῶ, ὅτι καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς Τσάτσος, χωρὶς νὰ μνημονεῦεται τὸ ὄνομά του στὴν ἐπιτροπὴ, ἦταν συνυπεύθυνος μαζί μας. Ἀλλὰ πρωτεργάτης τοῦ («Ἀρχείου») ἦταν καὶ ἔμεινε ὡς τὸ τέλος ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος. Ὁ κύκλος τῶν συνεργατῶν τοῦ («Ἀρχείου») ἦταν εὐρύτατος. Περιελάμβανε κορυφαίους ξένους φιλοσόφους, τὸν Rickert, τὸν Jaspers, τὸν Otto Hoffmann, τὸν Guido Calogero, τὸν Erich Frank, καὶ Ἕλληνες ὄλων τῶν κλάδων τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, τὸν φιλόσοφο Ραφαὴλ Δήμου (Καθηγητὴ τότε στὸ Πανεπιστήμιον Harvard), τὸν μαθηματικὸ Παναγιώτη Ζερβό, τὸν Χαράλαμπο Τζωρτζόπουλο, τὸν Ἰωάννη Συκουτρῆ, τὸν Ἰωάννη Κακριδῆ, τὸν Ἀλκιβιάδη Τσιριμῶκο, ἓνα ἔξοχο πνεῦμα ποὺ ἔφυγε πρόωρα ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ ἄλλους μαθηματικούς καὶ φυσικούς ἐπιστήμονες, καθὼς καὶ νέους, ποὺ φοιτοῦσαν ἀκόμα στὸ Πανεπιστήμιον, τὸν Δημήτριον Καπετανάκη, τὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, τὸν Βασίλειον Λαούρδα, τὸν Παναγῆ Παπαληγούρα.

Στὴ δεκαετία τοῦ '30 εἶχαμε ἀποκτήσει καὶ τὸ δικαίωμα (ἐγὼ μόνον ὡς τὸ 1935) νὰ ἐπικοινωνοῦμε μὲ τὴ σπουδάζουσα νεολαία ὡς πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι. Ἔτσι, παράλληλα μὲ τὴν ἔμμεση ἐπικοινωνία μας μὲ τοὺς νέους, ποὺ γινόταν μὲ τὸ («Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν») καὶ μὲ τὰ βιβλία μας, ἄρχισε καὶ ὁ ἄμεσος καὶ ζωντανὸς διάλογος μαζί τους ἐπάνω στὰ μεγάλα καὶ κρίσιμα ἰδειολογικὰ προβλήματα καὶ κοσμοθεωρητικὰ ἐρωτήματα, ποὺ στὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου εἶχαν ταράξει τὴ συνείδηση τῶν νέων γενεῶν σ' ὅλοκληρο τὸν κόσμον. Ἡ εὐθύνη τοῦ διαλόγου αὐτοῦ ἦταν φυσικὸ νὰ ἀνήκει κυρίως σὲ ὅσους κατείχαμε ἔδρες φιλοσοφίας, πολιτειολογίας, φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, κοινωνιολογίας καὶ οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, καθηγητὴς τότε στὸ πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἀνταποκρίθηκε εὐκολώτερα ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, ἐρχόταν τακτικὰ στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ συντονίζει τὸ ἔργον μας στὸ («Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας»), ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ λαμβάνει ἐνεργὸ μέρος στὶς βραδινὲς συνεστιάσεις καὶ συζητήσεις μὲ φοιτητὲς (τίς θυμῆθηκε ὁ Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης σ' ἓνα αὐτοβιογραφικὸ βιβλίον του), ποὺ εἶχαμε ὀργανώσει ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς καὶ ἐγὼ στὴν Πανεπιστημιακὴ Λέσχην. Δικαιοῦμαι, νομίζω, νὰ πῶ ὅτι ἡ δεκαετία τοῦ '30 — μὲ τὴ δραστηριότητα καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Σβώλου, τοῦ Νικολάου Λούβαρι, τοῦ Ἰωάννου Συκουτρῆ, τοῦ Ξενοφῶντος Ζολώτα, τοῦ Ἀγγελου Ἀγγελοπούλου καὶ ἄλλων πανεπιστημιακῶν διδα-

σκάλων, πού παράλληλα μ' ἐμᾶς τοὺς Χαϊδελεβεργιανοὺς ἀνοιξαν διάλογο μὲ τοὺς νέους ἐπάνω σὲ κρίσιμα προβλήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης— ἀφῆκε μιὰ χαρακτηριστικὴ σφραγίδα στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς χώρας μας.

Ἡ μνήμη μου στράφηκε σήμερα στὰ κάπως μακρινὰ ἐκεῖνα χρόνια, πὺν ἀπετέλεσαν τὴν ἀφετηρία καὶ τὰ πρῶτα στάδια τῆς κοινῆς πορείας μας. Ἡ παιδαγωγικὴ μας προσπάθεια, πὺν δὲν τὴν ἀνέκοψε ἢ σχεδὸν τετράχρονη ἐκτόπισή μου (ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1937 ὡς τὸ Νοέμβριο τοῦ 1940) σὲ ἀπόμερα νησιά, οὔτε ἢ πολὺμνη ἐκτόπιση τοῦ Θεμιστοκλῆ Τσάτσου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Τσάτσου, σταμάτησε μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ τελευταίου τεύχους τοῦ («Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν»). Τὸ τελευταῖο τεῦχος βγήκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940. Ἡ ὥρα ἐκείνη— ὥρα μεγάλη— μᾶς ἐκάλεσε, ἐκάλεσε ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ λαό, σὲ ἄλλα θαυμάσια καθήκοντα. Καὶ ἦρθαν ὕστερα— ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐποποιία τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐποποιία πὺν ἢ λάμψη της ἦταν ἰσοδύναμη μὲ τὴν λάμψη τῶν λαμπρότερων σελίδων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας— χρόνια δίσεκτα, δραματικὰ γιὰ ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ λαό. Ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐχώρισαν τὰ χρόνια αὐτά. Ἀντίθετα, μάλιστα, μᾶς ἔνωσαν ἀκόμα περισσότερο. Αἰσθανθήκαμε ἀκόμα πιὸ πολὺ τὴν ἀνάγκη νὰ στηριζόμαστε— στὸν κύκλο μας εἰσῆλθε τότε καὶ ὁ Νικόλαος Λοῦρος— ὁ ἕνας πάνω στὸν ἄλλον. Ὁ Νικόλαος Κ. Λοῦρος διηγεῖται («Νέα Ἐστία», 15 Μαρτίου 1981): «Ὁλο σκοτεινίαζε ὁ οὐρανὸς καὶ πύκνωνε ὁ κίνδυνος. Σύντομα δοκιμάστηκε δίπλευρα ἢ συναισθηματικὴ μας ἀνοχή ὅταν ὁ τόπος ζαλίστηκε ἀπὸ νίκες καὶ καταστροφές. Φτώχεια ὕλικὴ μᾶστιζε τὸν φιλόσοφο» (τὸν Ἰωάννη Θεοδορακόπουλο) «καὶ τὴν οἰκογένειά του. Ἐνα μικρὸ διαμέρισμα μὲ ἐξωτερικὴ σκάλα στὴν ὁδὸ Στρατιωτικῶν Συνδέσμων δὲν εἶχε παρὰ κρεβάτια καὶ ἕνα μοναδικὸ ξύλινο τραπέζι μὲ λίγες καρέκλες τῆς κουζίνας ὅπου δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν τίποτα νὰ μαγειρέψει. Στέρεψαν καὶ τοῦ γιαιτροῦ οἱ ἐπαγγελματικὲς πηγές. Ὅ,τι ὑπῆρχε ἔφευγε καὶ δὲν ἔμεινε οὔτε τὸ ἀποκούμπι. Ὑπῆρχε ὁμως ὁ ἐθνικὸς πόνος φουντωμένος, ἢ πίκρα καὶ ἢ ἐλπίδα πὺν ἔνωσαν ὀλοένα καὶ στενότερα τοὺς φίλους... Στὸ γραφικὸ σπῆτι τοῦ Κανελλόπουλου στὸν Ἀρδηττό, στοῦ Γιάννη» (Θεοδορακόπουλου) «τὸ φτωχικὸ, στοῦ Κόκκαλη ἢ στὸ δικό μου ἱατρεῖο καὶ σὲ ἄλλα ἀπόκρυφα σπῆτια, ζυγίσαμε τὰ ἀζύγιστα καὶ προσπαθοῦσαμε, ὄλο προσπαθοῦσαμε κάτι νὰ προσφέρουμε. Καὶ τὰ παπούτσια μας ἔλειωναν ἐπικίνδυνα, μαζὶ μὲ τὰ κιά μας, στὶς τόσες ἀναζητήσεις γιὰ πληροφορίες, γιὰ σνεργασία, γιὰ συμβουλές. Ἀλλοῦ ἔχω περιγράψει» (στὸ ἔξοχο αὐτοβιογραφικὸ βιβλίο του πὺν φέρει τὸν ἀπλὸ τίτλο «Χτῆς») «μερικὲς λεπτομέρειες ἀπὸ ἐκεῖνα πὺν ἀφοροῦσαν τὴν τυρανισμένη πατρίδα καὶ τὰ δικά μας τὰ βᾶσανα, πὺν ὁμως ὄλο μαζὶ καὶ μὲ πραγματικὴ ὁμοφωνία σηκώναμε

στις αδυνατισμένες ράχες μας... Κάποτε ο Χωρέμης και ἐγὼ γευθήκαμε τὸ Χαϊδάρι. Ὁ Γιάννης δὲν ἔλειψε ἀπὸ τὸ πλευρὸ τῆς γυναίκας μου φέροντας παρηγοριὰ καὶ συμβουλές».

Αὐτὰ γράφει ὁ Νικόλαος Λοῦρος. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ προσθέσω, ὅτι — ὅταν, στὶς 31 Μαρτίου τοῦ 1942, καταζητούμενος ἀπὸ τὶς ἀρχές Κατοχῆς, κατόρθωσα νὰ διαφύγω, μαζὶ μὲ τὴ γυναίκα μου, ἀπὸ τὴ σκλαβωμένη γῆ τοῦ ἀδούλωτου ἑλληνικοῦ λαοῦ — ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, χωρὶς νὰ ἔχει ἐνταχθεῖ στὸ Ἐθνικὸ Ἐνωτικὸ Κόμμα, πὸν εἶχα ιδρύσει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1935, προθυμοποιήθηκε νὰ συμπεριληφθεῖ στὴ μυστικὴ ἐπιτροπὴ τῶν πρὸ ἔμπιστων συνεργατῶν μου, πὸν ὡς τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας εἶχαν ἐξουσιοδοτηθεῖ ἀπὸ μένα νὰ διαχειρίζονται τὴν ἐπαφὴ μὲ ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις καὶ νὰ λαμβάνουν κρίσιμες ἀποφάσεις. Ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, ὁ φιλόσοφος, εἶχε καὶ ὀξὺ πολιτικὸ νοῦ. Ἡ συμβολὴ του στὸ ἔργο τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς ἦταν πολὺτιμη.

Ἄλλὰ ἡ περίοδος τῆς κατοχῆς ἔκαμε τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο νὰ ἐμβαθύνει καὶ στὸ νόημα καὶ τὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὡς τότε, εἶχε ἐπιδοθεῖ κυρίως στὴν προσπάθεια νὰ τοποθετήσῃ τὴ Φιλοσοφία στὰ αἰώνια ἢ — ἂν ἡ λέξη αὐτὴ ξενίζει — στὰ πρὸ ἀνθεκτικὰ βάρη της, πέρα ἀπὸ τὸν βιολογισμό, τὸν ψυχολογισμό, τὸν κοινωνιολογισμό καὶ τὸν ὑπαρξισμό, πὸν εἶναι χωρὶς ἄλλο σημαντικὲς φάσεις τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ φάσεις προσδιορισμένες ἀπὸ τὶς λίγο ἢ πολὺ παροδικὲς ἀνάγκες τῶν καιρῶν. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ βρῆκε τὴν πρὸ λαμπρὴ της ἐκδήλωση στὸ ἔργο τοῦ Θεοδωρακόπουλου «Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα», πὸν ἡ πρώτη του ἔκδοση ἔγινε στὸ δραματικὸ ἔτος 1941. Τώρα, στὶς μεγάλες νύχτες τῆς Κατοχῆς, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοδωρακόπουλου διέσχισε τὸ σκότος πὸν εἶχε πέσει ἐπάνω στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἀναζήτησε, πέρα ἀπὸ τὶς παροδικὲς δοκιμασίες τοῦ Ἔθνους, τὸ ἀνέσπερο φῶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κάτι ἀνάλογο, κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς ἱστορικὲς περιστάσεις, καὶ μὲ συγκεκριμένους προτάσεις, πὸν εἶχε ἀπευθίνει στοὺς προτελευταίους Παλαιολόγους, στὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ καὶ τὸν γιό του δεσπότη Θεόδωρο, ἔκαμε στὸν 15ο αἰῶνα ὁ Πλήθων. Χωρὶς νὰ παύσει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὰ λογικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἢ μὲ τὴν Ἠθικὴ — τὸ «Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς» πὸν ἐκδόθηκε στὸ ἔτος 1947 εἶναι, ἐπίσης, καρπὸς τῶν πνευματικῶν του μόχθων στὴν περίοδο τῆς Κατοχῆς — προβάλλει τώρα ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος καὶ ὡς Διδάσκαλος τοῦ Γένους. Ἄλλὰ γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ Θεοδωρακόπουλου στὴ σύλληψη τοῦ νοήματος καὶ στὴ διερεύνηση τῆς μοίρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ μιλήσει ὁ ἀγαπητὸς φίλος πὸν θὰ μὲ διαδεχθεῖ στὸ βῆμα τοῦτο.

Ἡ ἀναπόληση τοῦ παρελθόντος, πὸν ἦταν τὸ κύριο θέμα τῆς ὁμιλίας μου, μοῦ ἐπιβάλλει νὰ μνημονεύσω κι ἓνα γεγονός, πὸν ἔκαμε τὸν Ἰωάννη Θεοδωρα-

κόπουλο, στή δεκαετία τοῦ '30, νὰ γνωρίσει καὶ τὴν εὐτυχία τοῦ συζυγικοῦ βίου. Ἡ Πηνελόπη, κόρη τοῦ καθηγητῆ τῆς λατινικῆς γραμματείας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Θεοφάνη Κακριδῆ, ἀδελφὴ τοῦ ὁμότιμου τώρα καθηγητῆ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας Ἰωάννη Κακριδῆ, εἶχε ἀρχίσει, ὅταν παντρεύτηκε τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο, νὰ διακρίνεται στὴν ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν. Τῆ μαθηματικῆ φλέβα τὴν εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν ἐκ μητρὸς θεῖο της Νικόλαο Χατζιδάκη, καὶ τὸν πατέρα τοῦ Νικολάου, τὸν Ἰωάννη, ἀδελφὸ τοῦ μεγάλου γλωσσολόγου Γεωργίου. Ἡ Πηνελόπη, ἀγαπητὴ σὲ ὅλους μας, ἐθυσίασε τὰ μαθηματικὰ γιὰ νὰ γίνει σύντροφος τοῦ βίου καὶ τῶν πνευματικῶν βημάτων τοῦ Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου, καὶ μητέρα τῶν τέκνων του. Ἀλλὰ ἡ συζυγικὴ εὐτυχία δὲν κράτησε παραπάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια. Ὁ θάνατός της ἦταν τὸ πρῶτο βαρὺ πλήγμα πὸν δέχθηκε ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος. Καὶ ἀκολούθησε ἓνα δεύτερο, βαρύτερο. Νεώτατος ἔφυγε ἀπὸ τὸν κόσμον ὁ μοναχογιὸς του, ὁ Νίκος, πὸν ἀνῆκε στὰ ἐκλεκτὰ καὶ εὐθραυστα ἐκείνα πλάσματα τοῦ Θεοῦ, πὸν ἔπροεπε, μὲ τὴ θέληση τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάστη, νὰ μὴ γνωρίσουν ὅλες τὶς πικρίες ἢ καὶ τὶς ἀθλιότητες τῆς ζωῆς. Μὲ τὴν φροντίδα ἐνὸς φίλου του, τοῦ ποιητῆ καὶ δοκιμογράφου Θανάση Νιάρχου, ἐκδόθηκαν σὲ αὐτοτελὲς τεῦχος μερικὰ δείγματα τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ Νίκου. Ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος δὲν μίλησε ποτέ, μετὰ τὸ βαρὺ πλήγμα, γιὰ τὸν Νίκο. Ἐθεώρησα χρέος μου νὰ τὸ πράξω ἐγώ, γιὰ νὰ ἀκουσθεῖ στὴν αἴθουσα αὐτῆ τὸ ὄνομα τοῦ Νίκου Ι. Θεοδωρακοπούλου (καὶ νὰ καταγραφεῖ στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας), ὅπως θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσε —εἶμαι βέβαιος γι' αὐτὸ— ὁ πατέρας του.

Στὴ Φιλοσοφία, σὲ μιὰ ὥραία καὶ ἐπιβλητικὴ γυναίκα πὸν ἐμφανίσθηκε μπροστά του στὴ φυλακὴ, βρῆκε ὁ Βοήθιος παρηγοριὰ γιὰ τὴν κακὴ προσωπικὴ του τύχη, γιὰ τὴν καταδίκη του καὶ τὴν ἐπικείμενὴ θανάτωσή του. Θὰ μπορούσε, ὅμως, νὰ βρεῖ παρηγοριὰ στὴ Φιλοσοφία γιὰ τὴ σκληρὴ μοῖρα ἐνὸς ἀναντικατάστατου ἀγαπημένου του προσώπου, νὰ δεῖ μάλιστα τὴ Φιλοσοφία τὴν ὥρα ἐκείνη, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ ἴδιος, σὰ μιὰ ὥραία γυναίκα; Δὲν τὸ ξέρω. Ἡ Μουσικὴ —ἡ μεγάλη Μουσικὴ— ἔχει ἴσως καὶ σὲ τέτοιες περιστάσεις μιὰ μεγάλη παρηγορητικὴ δύναμη. Θυμᾶμαι, ὅτι ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, στὶς ὥρες τοῦ μεγάλου πόνου του, ἐπέμενε ν' ἀκούει στὸ γραμμόφωνο τὸ τέταρτο κονσέρτο γιὰ πιάνο καὶ ὀρχήστρα τοῦ Beethoven. Εἶχε δίκιο. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ κονσέρτου αὐτοῦ, πὸν δὲν ἔχει βέβαια τὴ λαμπρότητα τοῦ πέμπτου καὶ τελευταίου, εἶναι ἴσως ἡ ἔκφραση —ὄχι, βέβαια, ἢ μόνη— τῶν πιὸ ἀενδόμυχων λόγων» τοῦ μεγάλου δημιουργοῦ. Ἀλλὰ μόνον ἡ ἴδια ἡ ζωὴ μπορεῖ νὰ προσφέρει —χωρὶς νὰ σβίγει οὔτε αὐτὴ τὸν πόνο, πὸν εἶναι συνάρτηση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ χαρὰ— τὴν πιὸ μεγάλη παρηγοριὰ. Καὶ τὴν πρόσφερε στὸν Ἰωάννη Θεοδω-

ρακόπουλο ή ζωή, όταν τοῦ ἐχάρισε ἐργόνια καὶ ἀπὸ τὶς δύο κόρες του, τὴ Φανὴ καὶ τὴν Ἑλένη.

Μὲ τὴν εὐλαβικὴ ἀναφορὰ στὰ ἰδιωτικὰ αὐτὰ περιστατικὰ τοῦ βίου του κλείνω τὴν ὁμιλία μου γιὰ τὸν Ἰωάννη Νικολάου Θεοδοωρακόπουλο, τὸν Ἀθηναῖο καὶ Σπαρτιάτη, πὸν ἐμόχθησε νὰ ἀνακαλύψει—καὶ ἀνακάλυψε—τὰ ἀθθεντικὰ ἴχνη τῶν βημάτων τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πλήθωνος, καὶ ἀκολούθησε, μὲ τὰ δικὰ του βήματα, τὴ μεγάλη παράδοση τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας.

B'

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

Τώρα πὸν οἱ τρεῖς γινήκαμε δύο, φυσικὸ ἦταν οἱ δύο περιλειπόμενοι νὰ διεκδικήσουν τὴν τιμὴ, ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀκαδημίας καὶ κατὰ τὴν ἐπίσημη τούτη συνεδρίαση, νὰ μιλήσουν γιὰ τὸν ἀξέχαστο φίλο πὸν πρόωρα στερήθηκαν, γιὰ τὸ σοφὸ πὸν ἔλειψε ἀπὸ τὸν πνευματικὸ μας κόσμο, γιὰ τὸν Ἑλληνα πὸν ἔχασε ὁ Ἑλληνισμός.

Εἶδατε κάτω ἀπὸ τὴν ἀστραφετῆ γραφίδα τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου νὰ χαράζεται καὶ νὰ ζωντανεύει ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Γιάννη καὶ σὲ ὄλων τῆ μνήμη, ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, ξύπνησαν οἱ θύμισες ἀπὸ τὶς συχνῆς παρεμβάσεις του στὶς συζητήσεις μας, οἱ ἐντυπωσιακοὶ σὲ βάθος ἀφορισμοὶ του, τὰ ξαφριάσματα πὸν μᾶς προκαλοῦσε τὸ πάθος του, ὅταν ὑπερασπιζόταν ὅσα ἦταν γι' αὐτὸν ἱερὰ καὶ ὅσια.

Πρὶν ἀπὸ μᾶς μαθητὲς του καὶ φίλοι του ἀπὸ τὰ ξένα, ὄριμοι πιά ἐπιστήμονες, φρόντισαν νὰ ἐκδώσουν ἕνα τόμο τῆς «Φιλοσοφίας», τοῦ φιλοσοφικοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, ἀφιερωμένο στὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά του. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιστημονικὰ μνημόσυνα ξέρω ὅτι θὰ ἐπακολουθήσουν.

Ἐκεῖ σὲ αὐτοὺς τοὺς τόμους θὰ βρεῖ ὁ μελετητὴς ὑπεύθυνος σχολιασμοὺς τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου, τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος, τοῦ κοσμοθεωρητικοῦ του πιστεύω. Ἐκεῖ θὰ βρεῖ ἀφ' ἑνὸς τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἕναν πολύτιμο κρῖκο, ἀλλὰ καὶ τὰ σημαντικὰ στοιχεῖα πὸν ὁ ἴδιος, τέμνοντας νέες τρίβους, πρόσθεσε σὲ ὅσα παρέλαβε ἀπὸ τοὺς προγενέστερους. Σὲ αὐτοὺς τοὺς τόμους παρουσιάζεται ὁ Θεοδοωρακόπουλος ὁ φιλόσοφος, πὸν, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ ρεύματα τοῦ συρμοῦ, βάδισε στὸ δρόμο πὸν αὐτὸς ἔκρινε τὸν προσφορώτερο στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.

Δόθηκαν ἔτσι, στὸ χρόνο αὐτὸ πὸν πέρασε, ἀπὸ τὸ βράδυ τοῦ ξαφνικοῦ του θανάτου, οἱ εὐκαιρίες νὰ ἀκουσθεῖ ὁ θρῆνος γιὰ τὸ φίλο καὶ τὸ δάσκαλο. Δόθη-

καν επίσης οί ευκαιρίες νά φωτισθεῖ τὸ ἐπιστημονικό, τὸ φιλοσοφικό του ἔργο ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς. Τέλος ἀκούσθησαν ἄξιοι λόγοι καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἰδίως ἀπὸψε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Παναγιώτη Καλλιόπουλου.

Ἄς ἐπιτραπεῖ τώρα καὶ σ' ἐμένα νά μιλήσω γιὰ τὸν Ἕλληνα Θεοδοωρακόπουλο, γιὰ τὴ θέση πὸν ἔλαβε, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακροῦς ζωῆς του, μπροστὰ σὲ ὅλα τὰ προβλήματα, τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὰ παθήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πόσες φορὲς δὲν ὕψωσε ὁ Γιάννης τὴ φωνή του ἢ καὶ τὸ φραγγέλιο γιὰ νά πει τὸν καημὸ του ἢ τὴν ὀργή του γιὰ ὅσα πάθαινε ἡ ἑλληνικὴ πατρίδα.

Σὲ ἄλλους καιροὺς καὶ σὲ ἄλλους τόπους τοὺς φιλόσοφους καὶ τοὺς ποιητὲς δὲν ἀπασχολοῦσε, σὰν πρῶτο καὶ κύριο, τὸ πρόβλημα τοῦ ἔθνους των. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου τους ἦταν ἔξω καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὴν πατρίδα, καὶ ἀκόμη τότε πὸν εἶχε στὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρο δημιουργηθεῖ ἡ σύγχρονη ἔννοια τοῦ ἔθνους.

Ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἀναπόφευκτο γεγονός ὅτι τοῦ κάθε πνευματικοῦ ἐργάτη ἡ δημιουργία ἐκφράζει καὶ τὸ πνεῦμα μιᾶς ἐθνότητος, τοῦ Descartes καὶ τοῦ Montaigne λ.χ. τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, τοῦ Hegel καὶ τοῦ Kant τοῦ γερμανικοῦ ἢ τοῦ Bacon, τοῦ Hume καὶ τοῦ Locke τοῦ βρετανικοῦ, τὴ σκέψη ὅλων αὐτῶν δὲν ἀπασχολοῦσε κατὰ κύριο λόγο τὸ πρόβλημα τοῦ ἔθνους. Τὸ πνεῦμα τους «ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος», ὅπως λέει ἡ Γραφή, ἀπάνω ἀπὸ ἔθνη καὶ πατρίδες. Ὅταν ὁ Fichte δημοσίευσε τὸ 1808 τοὺς «Λόγους του πρὸς τὸ Γερμανικὸ ἔθνος», τοῦτο ἀποτελέσει μιὰ χτυπητὴ ἐξαίρεση. Ἐνας φιλόσοφος πὸν κατεβαίνει στὸ στίβο τῆς πολιτικῆς καὶ ἀγωνίζεται νά ἐνώσει καὶ νά συναγείρει τὸ γερμανικὸ λαὸ ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντος. Ἀντίθετα τὴν ἴδια σχεδὸν ἐποχὴ ὁ Goethe μιὰ παλαιότερη εἰσβολὴ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τὴν εἶδε σὰν φόντο ἑνὸς ἐπυλλίου μὲ κύριο θέμα τὸν ἔρωτα τοῦ Χέρμαν καὶ τῆς Δωροθέας. Τὸ 1806 καὶ ὁ Hegel, πὸν δίδασκε τότε στὴν Ἰένα, ὅταν, μετὰ τὴ μάχη πὸν διεξήχθησε ἐκεῖ κοντά, εἶδε τὸν Ναπολέοντα νά μπαίνει στὴν πόλη του θριαμβευτῆς, γράφει σὲ φίλο του : «Εἶδα τὸν Αὐτοκράτορα, αὐτὴ τὴν ψυχὴ τοῦ κόσμου (Weltseele) νά διασχίζει καβάλα τὴν πόλη. Εἶναι πραγματικὰ ἓνα συγκλονιστικὸ συναίσθημα νά ἀντικρούζεις ἓνα τέτοιο ἄτομο, πού, συγκεντρωμένον ἐδῶ, σ' ἓνα μόνο σημεῖο, ἔφιππος, καλύπτει τὴν οἰκουμένη καὶ τὴν κυριαρχεῖ». Λέγεται μάλιστα πὸς κάποια στιγμή, πού, καθὼς δίδασκε, ἄκουσε νά παρελαύνουν ἔξω ἀπὸ τὴν αἴθουσα τῆς διδασκαλίας, μὲ τύμπανα καὶ σάλπιγγες, γάλλοι στρατιῶτες, χωρὶς νά διακόψει τὸ μάθημά του, εἶπε στοὺς μαθητὲς του : «Ἀκούστε, ἔξω διαβαίνει τὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας — der Weltgeist geht vorüber». Καὶ ἀμέσως ἐξακολούθησε ἀτάραχος νά διδάσκει. Τὴν ἴδια ἀπόσταση βλέπομε στὰ ἔργα τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου του τοῦ Kierkegard. Τὴν ἴδια στὰ ἔργα τοῦ Schelling καὶ τοῦ Feuerbach. Τὴν ἴδια

ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ θέμα βρισκόμε στὸν Schiller καὶ ἀργότερα στὸν Heine, πὺν δὲν ἔλειψε μάλιστα νὰ γράφει ἕνα ἀπὸ τὰ πῶς συγκινητικὰ ποιήματά του γιὰ δυὸ γάλλους γρεναδιέρους τῆς νικημένης Μεγάλης Στρατιάς τοῦ Ναπολέοντα.

Μὲ ὅλα αὐτὰ θέλω νὰ τονίσω πὺς οἱ περιστάσεις γιὰ αἰῶνες κράτησαν τὴ φιλοσοφία καὶ ἐν μέρει τὴν ποίηση μακριὰ ἀπὸ τὸν πολιτικὸν στίβον. Πρὸ παντὸς ὅμως τὴ φιλοσοφία, γιὰτὶ οἱ ποιητῆς, σὰν τὸν Shelley, τὸν Byron καὶ ἰδίως τὸν Hugo, πάντα πετοῦσαν καὶ κραυγὰς πολιτικῆς ὀργῆς ἢ ἐνθουσιασμοῦ.

Στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα τὰ πράγματα ἦταν συνήθως διαφοροτικά. Οἱ ποιητῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ φιλόσοφοι, ἦταν δεμένοι μὲ τὴν πολιτεία τους. Τὸ ἐπίκεντρο τῆς σκέψης των ἦταν πολὺ συχνὰ ἢ πόλις, ἢ κοινωνικὴ μονάδα πὺν ἀντιστοιχεῖ στὸ σημερινὸ ἔθνος. Ὁ Πλάτων στάθηκε ἐξ ἴσου πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος. Συχνὰ, πολὺ συχνὰ, φιλοσόφησε μὲ κύριον στόχον νὰ βελτιώσει τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν Ἀθηναίων ἢ καὶ τῶν Συρακουσῶν.

Στὴ νεώτερη Ἑλλάδα, πρὶν αὐτὴ καλὰ-καλὰ ὀργανωθεῖ ὡς ἐλεύθερη πολιτεία, οἱ περιστάσεις ὀδήγησαν στοχαστῆς καὶ ποιητῆς μπρὸς στὸ μέγα ἱστορικὸ πρόβλημα τοῦ ἔθνους. Στὸ ἔθνος πρόσφερε τὴ μεγαλοφνία καὶ τὴν ἀγάπη του ὁ Διονύσιος Σολωμός. Καὶ ἀπὸ τότε ὅλοι οἱ τρανοὶ Ἕλληνες βρέθηκαν προσκολλημένοι στὸ πρόβλημα τοῦ ἔθνους. Πῶς θὰ στεριώσει ἢ ὑπαρξή του, πῶς θὰ προκόψει, πῶς θὰ δημιουργήσει τὸ σύγχρονον πολιτισμὸν του.

Ὅλοι οἱ ἐπώνυμοι, οἱ κορυφαῖοι Ἕλληνες, ἐπὶ 150 χρόνια σκόψαν ἀπάνω σὲ αὐτὸ τὸ ἀγωνιῶδες πρόβλημα ὡς τῆς μέρους μας, ὡς τῆς μέρους τοῦ Θεοδοωρακόπουλου.

Ἄν ποτὲ δημοσιευθοῦν ξεχωριστὰ, σὲ ἕνα μεγάλο τόμον, ὅλα τὰ κείμενα πὺν ἀφιερώνει ὁ Θεοδοωρακόπουλος στὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, θὰ θαυμάσουν οἱ μελετητῆς τὸ καίριον τῆς ἔκφρασης καὶ τὴ φωτεινότητα τῶν λόγων του καὶ θὰ καταλάβουν πῶς ἀντικρῶζει τὸν ἰδεατὸ Ἕλληνα, πῶς τουλάχιστον φανερῶνεται στὰ μάτια του, στῆς μεγάλης στιγμῆς τῆς ἱστορίας του.

Ἰδεατοὶ ἄνθρωποι βέβαια δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ μᾶς ἐπιτρέπει τὸ νόημά τους νὰ ἀξιολογήσουμε τοὺς ὑπάρχοντες. Μᾶς δίνουν ἕνα σταθερὸ μέτρο γιὰ νὰ τοὺς μετρήσουμε. Γι' αὐτὸ χρειάζεται καὶ ἡ θεώρηση τοῦ ἰδεατοῦ Ἕλληνα.

Ὁ Θεοδοωρακόπουλος εἶχε πλάσει μέσα του τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδεατοῦ Ἕλληνα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸν ἤθελε ἐλεύθερον ἄτομον. Ἐναν οἰκοδόμον τοῦ ἑαυτοῦ του, πὺν, σύμφωνα μὲ μιὰ ἐσωτερικὴ ἐπιταγή, τοποθετεῖ τὰ βάρη του καὶ ἀπάνω σὲ αὐτὰ ὑψῶνεται ὡς τὴν ὀλοκλήρωσή του. Ἄφοβα παίρνει ἀπὸ παντοῦ, διότι ὅ,τι παίρνει τὸ ὑποτάσσει στὴ δική του μορφή, τὸ ἀνασυνθέτει καὶ τὸ καθιστᾷ ἔργον νέου δικό του.

Ἰδρώνουν οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου νὰ δείξουν τί μᾶς δίδαξαν, ἐμᾶς τοὺς «αἰεὶ παῖδας», οἱ αἰγύπτιοι ἱερεῖς καὶ οἱ μάγοι τῆς Χαλδαίας καὶ οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Ἀυδοί. Μόνο πὸν ὄλον αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἀναχωνεύσαμε, τοὺς κάναμε μιὰ πρώτη ὄλη καὶ χτίσαμε, ἀγνώριστη καὶ πρωτόφαντη, τὴ δική μας οἰκοδομή.

Ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης γιὰ τὸν Ἑλληνα Θεοδοωρακόπουλο δὲν ἦταν διδαχὴ πὸν ἀντλήσε ἀπὸ τὴν Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου τοῦ Kant. Ἦταν πρῶτα βίωμά του. Γι' αὐτὸ τόσο πειστικὰ τὴ δίδαξε καὶ σὲ τούτῃ τὴν αἴθουσα καὶ σὲ τόσες ἄλλες, σὲ ὧτα πολλὰ, σὲ λίγα πὸν ἄκουγαν καὶ σὲ πολλὰ μὴ ἀκουόντων.

Ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἑλληνα γιὰ τὸν Θεοδοωρακόπουλο δὲν ἦταν μόνο προμηθεϊκὴ, μόνο ἐπαναστατικὴ, ὅπως ἰδίως σήμερα τὴ φαντάζονται οἱ ἄγροχοι. Ἡ προμηθεϊκὴ στάση εἶναι ἡ ἀπαραίτητη στιγμή στὴ διαλεκτικὴ ἄνοδο πρὸς τὴν ὀλοκληρωμένη ἐλευθερία, ὅπως θὰ μᾶς τὴν εἶχε διδάξει καὶ ὁ Αἰσχύλος, ἂν σωζότανε τὸ τρίτο μέρος τῆς Τριλογίας του, ὅπου συντελεῖται, στὴ θυμέλη γύρω, τὸ θαῦμα τῆς κλασσικῆς τέχνης καὶ τῆς μεγάλης φιλοσοφίας, ἡ ἁρμονικὴ σύνθεση ἐλευθερίας καὶ νόμου.

Αὐτὴ τὴν ἐλευθερία, πὸν ἔφερε ἀμόλετη ἀπὸ τίς χαράδες τοῦ Πάροννα ὁ Θεοδοωρακόπουλος, τὴ φανέρωσε, σὰν γνήσιος Ἑλληνας, σὲ ὄλο τὸ ἔργο του. Ἀφοῦ μόχθησε μόνος του νὰ συγκροτήσῃ τὴν κοσμοθεωρία του, στάθηκε σὲ αὐτὴν, ἔχοντας πλήρη ἐπίγνωση, στὰ ὄριμα χρόνια του, ὅτι ὄλα τὰ ρεύματα τοῦ καιροῦ του, τοῦ ἦταν ἀντίθετα. Μὲ καλὴ πίστη μελέτησε ὄλα αὐτὰ τὰ ρεύματα, ἀλλὰ δὲν τὰ ἀκολούθησε, ἂν καί, ἀκολουθώντας τα, θὰ κέρδιζε εὐκόλα μιὰ πλατύτερη ἀναγνώριση. Δὲν ὑπέκυψε στὸν πειρασμὸ νὰ μοιάσει. Νὰ γίνῃ τοῦ συρμοῦ. Νὰ υἱοθετήσῃ τὸ ἐκζητημένο λεξιλόγιο πὸν ἦταν καὶ εἶναι τῆς μόδας. Καὶ ἔμεινε σὲ αὐτό, πὸν αὐτὸς μόνος πίστευε πὼς εἶναι τὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ σωστό. Μέσα στὴν ἀκαταστασία καὶ τὴ σύγχυση τῶν καιρῶν μας ἔμεινε ἕνας ἐλεύθερος στοχαστής. Καὶ σὰν ἐλεύθερος στοχαστής, μὲ τὴ γνώμη του καὶ τὴν πράξη του, ἀγάπησε τὴν Ἑλλάδα σὲ ὄλη τὴ διαχρονικὴ της διάσταση.

Τὴν ἀγάπησε γιὰτὶ ἦταν δεμένος μὲ τὸ χῶμα της, ὅπως οἱ γέριες ἐλῆες τοῦ πατέρα του καὶ τοῦ παπποῦ του. Ἀλλὰ τὴν ἀγάπησε καὶ γιὰτὶ ἔνωσε πὼς στὴ ρίζα ὄλων τῶν ἀρετῶν πὸν ἀναπτύξανε οἱ Ἑλληνες, μέσα στοὺς αἰῶνες, σοβοῦσε ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ τῆς βούλησης. Δύσκολη ἀρετὴ ἡ ἐλευθερία αὐτὴ, γιὰτὶ χρειάζεται ἕναν ἄτρομο οἰακοστρόφο νὰ τὴ διαφεντεύει καὶ νὰ τὴ δαμάζει. Χρόνια ἔσκυψε ὁ Θεοδοωρακόπουλος μελετώντας τὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ παρακολουθοῦσε τὰ θαύματα τῆς ἐλευθερίας των καὶ τοὺς ἐκτροχιασμούς της.

Ἐκ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς τῆς ιδέας θεωρήσει τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων χρόνων, τὴ νεώτερη Ἑλλάδα ὡς τὶς μέρες μας. Πρώτη του φροντίδα ἦταν νὰ ἐξάρει τὴν ἐνότητα, τὴν ἀδιάπτωτη συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, βρίσκοντας τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν περιόδων, εἴτε εἶναι ἀρετὲς εἴτε ἐλαττώματα, βρίσκοντας παντοῦ τὴν αὔρα τῆς ἐλευθερίας.

Ἀλλὰ καὶ μὲ πόνο σημείωνε πόσο ἡ ἔντονη ἀτομικότητα καθιστοῦσε πάντα δύσκολη ἢ καὶ ἀδύνατη τὴ συλλογικὴ προσπάθεια, τὴν ὁργανωμένη συνεργασία.

Μὲ ἄγχος παρακολουθοῦσε πάντα τὰ παλιὰ καὶ τὰ πρόσφατα, ποῦ εἶχαν αἰτία τὴν ἀδυναμία αὐτῆ ἐνὸς λαοῦ, ποῦ ἐνῶ στὴν πολιτικὴ θεωρία ἔφτασε σὲ ἀξεπέραστα ὕψη, στὴν πολιτικὴ πράξη δὲν μποροῦσε νὰ συντάξει μιὰ μόνιμα ἰσχυρὴ πολιτεία καὶ ἐνῶ σκόρπισε στὴν οἰκουμένη, ποῦ γιὰ μιὰ περίοδο εἶχε κατακτήσει, ἔργα ἀθάνατα ἐπιστήμης, φιλοσοφίας καὶ τέχνης, σὲ λίγα χρόνια μέσα, ἀπόμειναν μόνο αὐτά, ἐνῶ τὸ παροδικὸ πολιτικὸ οἰκοδόμημα ποῦ τὰ περιέκλεινε κομματιάσθηκε καὶ τελικὰ ἔπεσε σὲ ξένα χέρια. Καὶ ἀπὸ τότε ἔζησε σὰν ἐνιαῖο πνεῦμα, σὰν ἐνότητα παιδείας, σὰν ἐνότητα γλώσσας μέσα σὲ ξένα πολιτικὰ σχήματα, διότι ἔλειψε ἡ ἀρετὴ τῆς συλλογικῆς προσπάθειας, τῆς κοινωνικῆς τάξης, τῆς ὑποταγῆς στὸ νόμο, ποῦ εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία.

Ὁ Θεοδορακόπουλος, διαποτισμένος ἀπὸ ἐλληνικὴ παιδεία ἐπιχειροῦσε ἀδιάκοπα μιὰ ἰγνηλασίαν σὲ ὅλο τὸ χῶρο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, γιὰ νὰ παρακολουθήσει τὴ διείδρυση τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας.

Καὶ ἦταν ἡ μεγάλη χαρὰ του νὰ βρίσκει παντοῦ Ἑλλάδα, τὰ ἰδανικά, ποῦ αὐτὴ ἔπλασε καὶ ποῦ, ὅταν ἀνασηκώσεις ἓνα στρῶμα, ἄλλοτε διάφανο, ἄλλοτε πιὸ πηχτό, τὰ συναντᾷς, εἰπωμένα μὲ ἄλλες φωνές, ἀλλὰ τὰ ἴδια στὴν οὐσία τους.

Ὁλιγάριθμο τὸ ἔθνος μας καὶ διακομμένη, γεμάτη ζόφο ἢ πολιτικὴ του ἱστορία· ἀλλὰ κανένα ἔθνος δὲν κληροδότησε σὲ ὅλο τὸ δυτικὸ κόσμον καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ στὴν οἰκουμένη τέτοιον πλοῦτο πνευματικῶν ἀγαθῶν, ποῦ ὄχι μόνο δὲν φθίνουν μὲ τὸν καιρὸ, ἀλλὰ ποῦ ὑπάρχουν ἐς αἶν, ὡς οἱ ἀναγκαῖες ὑποθέσεις, ὡς νόμοι ἀμετακίνητοι, γιὰ κάθε καλλιεργημένο πνεῦμα. Καὶ τοιμῶ νὰ ἰσχυρισθῶ, πὼς τὴν περισσότερη πνευματικὴ ἔξαρση παρουσιάζουν ἐκεῖνες οἱ ἱστορικὲς περιόδοι στὴν Εὐρώπη, ὅπου εἶναι καὶ περισσότερο ζωντανὴ ἢ παρουσία τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸ μέτρο τῆς Ἑλλάδος εἶναι καὶ τὸ μέτρο τῆς Εὐρώπης.

Κάπου λέει ὁ Goethe : «Κάθε καλλιεργημένος ἄνθρωπος πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ εἶναι Ἕλληνας, ἀλλὰ Ἕλληνας ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ εἶναι».

Μελετώντας τὸν Πλωτῖνο, καὶ τὸν μεγάλο αἵρετικό τῆς Χριστιανοσύνης, τὸν Ὁριγένη, ὁ Θεοδορακόπουλος ἐμβάθυνε στὸ μέγα πρόβλημα τοῦ συγκρητισμοῦ ἑλληνικοῦ, ἀκριβέστερα ἑλληνιστικοῦ καὶ χριστιανικοῦ πνεύματος. Ὁ παλιὸς ριζαίτης εἶχε ἀπὸ νωρὴς πλησιάσει τοὺς ἀπολογητὲς καὶ τοὺς μεταγενέστερους μεγάλους Καππαδόκες καὶ πάσχιζε νὰ προσδιορίσει τὸ σημεῖο ὅπου, μὲ προσπάθειες αἰώνων, μεθοδεύθηκε ἡ σύνθεση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανοσύνης. Ὁ Θεοδορακόπουλος ἤξερε πὼς ὅποιος δὲν ξεκινήσει ἀπὸ τὴ μεγάλη νερομάνα, τὸν Πλάτωνα, καὶ ὄχι τὸν Πλάτωνα τοῦ Τίμαιου, ἀλλὰ τὸν Πλάτωνα τοῦ Θεαίτητου, τοῦ Φαίδρου καὶ τῆς Πολιτείας, αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει πλήρως μὴν ἀπὸ τίς κύριες ὄψεις τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ἦξερε ὁ Θεοδορακόπουλος ὅτι ὑπάρχει πολὺ ἑλληνικὸ πνεῦμα μέσα στὸ Χριστιανισμὸ καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὶς φιλοσοφικὲς του θεωρίες περὶ θρησκείας.

Μπορεῖ νὰ θαύμαζε ὁ Θεοδορακόπουλος τὸν Πλήθωνα γιὰ τὴν ὑπέροχη γραυγὴ του («Ἕλληνες ἐσμέν»), ἀλλὰ τὴν ἀποκόλληση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμό, πού, γιὰ λόγους κρίσιμους, ἀλλὰ πρόσκαιρους ὁ Πλήθων ὑποστήριξε, ὁ Θεοδορακόπουλος δὲν τὴ συμμεριζότανε. Καὶ ἀκόμη λιγώτερο συμμεριζότανε τοὺς λατίνους πατέρες πού τὸ ἴδιο ἐπιδιώκανε, ἀλλὰ μὲ ἀντίθετη πρόθεση· αὐτοὶ ἀποσιωπώντας τὴν ἑλληνικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Πλήθων ἀγνωώντας τὴν ἑλληνικότητα τῆς Χριστιανοσύνης.

Αὐτὴ ἡ ἐπίμονη ἰγνηλασία μέσα σὲ ὅλες τίς ἐκφάνσεις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἔνα εἶχε πρῶτο κίνητρο, τὴν ἐπιβίωση τῆς ἑλληνικότητας. Νὰ μὴ χαθοῦν, μέσα στὴ θεομηρία τοῦ ἕλικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ βαθύτερα πνευματικὰ μηνύματα πού χάρισαν οἱ Ἕλληνες, ὅλων σχεδὸν τῶν αἰώνων, στὸν ἄνθρωπο.

Τὸ ἴδιο κίνητρο προκαλοῦσε στὸν Θεοδορακόπουλο τὸ ἀδιάκοπο ἄγχος του γιὰ τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα. Πῶς θὰ ἀνθέξουν τὰ 12 ἑκατομμύρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅταν ἄλλοι γείτονες ἐντυπωσιακὰ πολλαπλασιάζονται.

Δυστυχῶς δὲν ἀρκεῖ ἡ ποιότητα, ἰδίως στοὺς καιροὺς μας, χρειάζεται καὶ ἡ ποσότητα. Καὶ μὲ ἀγωνία διαπιστώνει ὁ Θεοδορακόπουλος ὅτι καὶ τὰ λίγα πού μπορεῖ νὰ γίνουν γιὰ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν γίνονται. Τὴν ἐπιστροφή στὸ χωριὸ δὲν τὴ θέλει μόνο γιὰ λόγους κοινωνικῆς ἰσορροπίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους δημογραφικούς. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους πλησίασε πάντα μὲ στοργὴ τοὺς ἀπόδημους, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι κάτι θὰ περισσέψει γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πολύτιμο αἷμα πού διαρρέει ἀπὸ τὴ γῆ μας καὶ γονιμοποιεῖ ἄλλες χώρες καὶ λαούς.

Οἱ ἄνθρωποι τῆς θεωρίας, ἀκόμη καὶ τῆς ἱστορικῆς θεώρησης τῶν κοινωνιῶν εἶναι συνήθως ἀδέξιοι, ἀντικρύζοντας τὰ προβλήματα τῆς καθημερινότητας.

Ξέρον να πετοῦν ψηλά, ἀλλὰ δὲν τοὺς εἶναι εὐκολο νὰ περπατοῦν χαμηλά. Στὰ μεγάλα ὅμως μόνιμα προβλήματα βλέπουν μὲ περισσότερη ἐνάργεια τὴν ἀλήθεια καὶ ἀκόμα μέσα στὸ πλῆθος τῶν προβλημάτων συνήθως ξέρον νὰ ξεχωρίζουν τὰ μεγάλα. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν αὐτὴ ὁ Θεοδωρακόπουλος εἶχε πολιτικὴ σκέψη, πὸν πάντα τὴ συνόδευε ὁ πόνος γιὰ ὅ,τι ἑλληνικό.

Ὁ Θεοδωρακόπουλος ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία μποροῦσε νὰ δημοσιεύσει ὄλες του τὶς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες στὴ γερμανικὴ γλῶσσα, πὸν στὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας, χειρίζονταν σχεδὸν καλύτερα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά. Καὶ ὅλοι ξέρομε πόση σημασία ἔχει νὰ γράφεις σὲ γλῶσσα πὸν διαβάζεται ἀπὸ πολλοὺς.

Καὶ ὅμως στράφηκε πρὸς τὸ περιορισμένο ἑλληνικὸ κοινό. Μὲ τὴν ἴδρυσή τοῦ Ἀρχείου Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν, πὸν ἔφθασε τὸ 1941 νὰ ἀριθμῆ 11 τόμους, ἔβαλε πρῶτο του στόχο νὰ μεταλαμπαδεύσει στὴν Ἑλλάδα βασικά κείμενα σύγχρονων φιλοσόφων.

Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα τὰ μετάφραζε ὁ ἴδιος καὶ ὁ ἴδιος ἐπλαθε τοὺς νέους ἀπαραίτητους φιλοσοφικοὺς ὅρους, ἀνοίγοντας ἔτσι νέους ὁρίζοντες στοὺς νεώτερους πὸν δὲν κατεῖχαν ξένες γλῶσσες καὶ πὸν διφοῦσαν γιὰ φιλοσοφικὴ μάθηση.

Ἡ γλῶσσα πὸν μεταχειρίσθηκε ὁ Θεοδωρακόπουλος ἦταν μιὰ συντηρητικὴ δημοτικὴ. Ὁ δημοτικισμὸς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους πὸν τὸν ἔκανε ἀντιπαθῆ —εἴμαστε στὰ 1930— σὲ ἓναν κόσμον τότε ἀκόμη ἰσχυρό, πὸν ἔμενε φανατικὰ προσκολλημένους στὴν καθαρῆουσα. Ἀλλὰ καὶ ἡ συντηρητικότητά τῆς δημοτικῆς του ἐνόχλησε λίγο ἀργότερα τοὺς ὀρθόδοξους δημοτικιστῆς. Ἔτσι πάλι μόνος του βύδιζε τὸ δικό του δρόμο. Ἦταν, ὅπως ἔγραφε ὁ ἴδιος, ἓνας ἀδογματίστος δημοτικιστής. Καὶ ἐγὼ, πὸν σὲ τόσα οὐσιαστικὰ θέματα συμπορεύθηκα μαζί του, σὲ αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ πῆρα ἓναν ἄλλο δρόμο, πλησιέστερο στὸν ὀρθόδοξο δημοτικισμό, ἀν καὶ εἶμαι καὶ ἐγὼ, σὲ χαμηλότερο τόνο, ἓνας ἀδογματίστος δημοτικιστής. Γι' αὐτὸ ἀνέκαθεν τόσο ὁ Θεοδωρακόπουλος ὅσο καὶ ἐγὼ δὲν παρακολουθοῦσαμε αὐτοὺς πὸν νομίζουν πὸς εὐκολα θεσπίζονται καὶ ἀποκρυσταλλώνονται οἱ γλῶσσες εἴτε κατὰ τὴν οὐσία τους εἴτε κατὰ τὴ γραφὴ τους. Δὲν παρακολουθοῦσαμε αὐτοὺς πὸν βιάζον τὴ φυσικὴ ὠρίμανσή τους στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ.

Οἱ νόμοι χρειάζονται ἀσφαλῶς γιὰ νὰ καθορισθεῖ ποιά γλῶσσα θὰ διδάσκειται στὰ σχολεῖα. Καὶ ὡς ἐκεῖ πὸν ἐκτείνεται ἡ ἰσχὺς τοῦ νόμου ὅλοι θὰ συμμορφωθοῦνε. Ἀλλὰ στὸν εὐρύτερο χῶρον ὅπου ὁ νόμος καὶ δὴ τὸ Σύνταγμα κατοχυρώνει τὴν πνευματικὴ ἐλευθερία —καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι πνεῦμα— ὅπως ὁ Θεοδωρακόπουλος ἔτσι καὶ ἐγὼ προσωπικά, διαφωνώντας, σὲ αὐτὸ τὸ εἰδικὸ σημεῖο μὲ ἀρμοδιώτεροους ἀπὸ μένα καὶ ἐκλεκτοὺς συναδέλφους, ἔξακολουθῶ νὰ κατέ-

χομαι ἀπὸ δέος μπρὸς στὸ ἱστορικὸ βᾶθος τῆς κάθε λέξης καὶ τῆς γραφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου. Φοβᾶμαι τὸ παράκαιρο καὶ τὴν ὑπερβολή. Ὅταν τὰ μεγάλα ἐκδοτικὰ κέντρα κλασσικῶν κειμένων τῆς Λειψίας, τῆς Ὁξφόρδης, τοῦ Καίμπριτζ, τοῦ Χάρβαρντ καὶ τῆς ἐταιρίας Budé, συνεχίζουν ἀναλλοίωτη, στὴ γραφὴ τους, τὴν παράδοση τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἄλδου στὴν ἰταλικὴ Ἀναγέννηση, πιστεύω πὼς, σὰν Ἕλληνας, θὰ πρέπει νὰ εἶμαι ὁ τελευταῖος, πὸν θὰ ἐγκαταλείψει τὸ παραδοσιακὸ αὐτὸ στοιχεῖο, πὸν μὲ συνδέει καὶ μὲ ταυτίζει μὲ τὰ μεγάλα σύγχρονα κέντρα τοῦ ἑλληνικοῦ οὐμανισμοῦ.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερα, τὴ γλῶσσα δὲν τὴν προσδιορίζουν μόνο οἱ κανόνες τῆς λογικῆς, ἀλλὰ ἡ αἰσθητικὴ διαίσθηση καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδηση κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε λαοῦ. Πιστεύω πὼς τόσο κατὰ τὴν ἐσωτερικὴ ὑφή ὅσο καὶ τὴν ἐξωτερικὴ μορφή της, τὴ γλῶσσα, τὴ ροὴ τοῦ αἰωνόβιου αὐτοῦ ποταμοῦ, πὸν πάντα ἐξελισσεται καὶ πρέπει νὰ ἐξελισσεται, δὲν τὴν προσδιορίζουν πρῶτοι οἱ γλωσσολόγοι καὶ οἱ γραμματικοί, ἀλλὰ οἱ ποιητὲς καὶ οἱ καλλιτέχνες τοῦ πεζοῦ λόγου.

Τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα τὴν ἔκανε ὁ Ντάντε καὶ τὴ γερμανικὴ ὁ Λούθηρος καὶ ἓνας ἐσμός ἀπὸ ἔξοχους λογοτέχνες ἀποκορυστάλλωσε στὸν 17ο αἰῶνα τὴ γαλλικὴ γλῶσσα. Ἡ αἰσθητικὴ συνείδηση θραύει συχνὰ τοὺς κανόνες καὶ θραυόντάς τους πλουτίζει τὴ γλῶσσα. Καὶ ἀφοῦ δουλεντεῖ ἔτσι ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες, ἔρχονται τελευταῖοι, οἱ πῶς δυσκίνητοι, οἱ νομικοὶ γιὰ νὰ τῆς προσφέρουν τὴν ἀκριβολογία καὶ τὴ σαφήνεια πὸν ἀπαιτεῖ ἡ δικαϊκὴ σκέψη. Καὶ αὐτὰ ὅλα συμβαίνουν στὴν ἱστορία μὲ ἓνα ρυθμὸ πολὺ βραδύτερο ἀπὸ αὐτὸν πὸν ζητάει ὄλων μας ἡ ἀνυπομονησία. Κάθε λέξη, ὅπως λέει ὁ Οὐγκώ, εἶναι ἓνα ὄν ζωντανό. Κάθε λέξη ἔχει μνήμη. Κάθε γλῶσσα εἶναι φορτωμένη μὲ τὸν πολιτισμὸ ἐνὸς λαοῦ. Ἰδιαιτέρα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅπως ἡ λατινικὴ, καταλαμβάνει μιὰ μεγάλη ἔκταση τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἀπὸ χιλιάδες ἑλληνικὲς λέξεις εἶναι γεμάτες ὅλες οἱ γλῶσσες τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Γιὰ νὰ διαφυλάξομε αὐτὴ τὴ γλωσσικὴ δύναμη καὶ τὴν αἴγλη τῆς γλώσσας μας, νομίζω πὼς δὲν ἐπιτρέπεται ἡμεῖς πρῶτοι νὰ ὀβελίσομε τίς μορφές ἐκεῖνες μὲ τίς ὁποῖες ἐπιβεβαιώνεται ἡ πνευματικὴ παρουσία καὶ ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ σὲ ὁλόκληρο τὸ σύγχρονο κόσμο. Ἄς συγχωρεθοῦν σὲ ἓνα ἄνθρωπο πὸν ἐπὶ 50 χρόνια πρόσφερε τὸ κατὰ δύναμιν στὴν ὑπόθεση τοῦ δημοτικισμοῦ, αὐτὲς οἱ συγκεκριμένες ἐπιφυλάξεις.

Ὁ Θεοδοωρακόπουλος ἐπὶ πλέον φοβότανε, πὼς ἀπὸ σκαλί σὲ σκαλί, ἀπὸ ἀπλούστευση σὲ ἀπλούστευση, θὰ καταλήγαμε στὴ φωνητικὴ ὀρθογραφία, καὶ στὴν πλήρη ἀποκοπὴ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λόγου ἀπὸ τὴν ἱστορία του, πράγμα

πὸν οἱ ὑπεύθυνοι καὶ καλοπροαίρετοι ἀσφαλῶς δὲν τὸ ἐπιδιώκουνε, ἀλλὰ πὸν θὰ βοηθοῦσαν ἀθελά τους μερικοὺς ἀνεύθυνους καὶ κακοπροαίρετους νὰ τὸ ἐπιτύχουν.

Αὐτὰ ὅλα ξέρω πὼς τὰ ἐνωθε βαθιὰ ὁ Θεοδοωρακόπουλος καὶ ὅ,τι ἔκανε, τὸ ἔκανε ἀπὸ τῆ λατρεία πὸν ἔτρεφε γιὰ τὸ γλωσσικὸ θησανρὸ τοῦ ἔθνους μας.

Βαθὺς ἦταν ὁ καημὸς του ὅταν διαπίστωνε, μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν στὶς μεγάλες πνευματικὲς ἐστῆες τῆς Δύσης ἄρχισε νὰ φθίνει. Τὸν καιρὸ πὸν εἴμαστε μαζὶ στὴ Χαϊδεμβέργη δὲν ἦταν νοητὸ ἓνας φοιτητῆς τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας νὰ μὴν μπορεῖ νὰ διαβάσει ἀνετα ἓνα ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κείμενο. Τὰ φροντιστήρια γίνονταν μὲ τὰ στερεότυπα κείμενα τοῦ Πλάτωνα ἢ τοῦ Ἀριστοτέλη μπροστὰ μας. Διότι καὶ ἡ πὸν καλὴ μετάφραση, ὅπως τοῦ Schleiermacher ἢ τοῦ Dirlmeyer δὲν ἀποδίδει πλήρως τὸ ἀρχαῖο κείμενο. Τώρα αὐτὰ τὰ ἀυτονόητα περιορίζονται στὶς δάσεις τῶν καλῶν Πανεπιστημίων. Ὁ Θεοδοωρακόπουλος ἔβλεπε ἔτσι μὲ πόνον, μὲ ἀπόγνωση, νὰ συρρικνώνεται ἢ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος στὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀδξάνει τὸ χρέος τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ διάσωσή του.

Εἶμαι ὅμως ὑποχρεωμένος τώρα νὰ ἀνεβῶ ἓνα σκαλι ψηλότερα. Μιλῆσαμε γιὰ τὸ δεσμὸ τοῦ Θεοδοωρακόπουλου μὲ τὸν Ἑλληνισμό, στὶς ἐξωτερικὲς του ἐκφάνσεις. Εἶναι τώρα ἀνάγκη νὰ θίξω τὸν ἐσωτερικὸ, τὸν οὐσιαστικώτερον δεσμὸ του. Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι μόνον ἓνα ἱστορικὸ φαινόμενο, εἶναι καὶ μιὰ μεταφυσικὴ ἰδέα. Μέσα σὲ αὐτὴν ζεῖ καὶ ἀπὸ αὐτὴν τρέφεται ὁ Θεοδοωρακόπουλος.

Κάθε ἐθνικὸς πολιτισμὸς καλύπτεται ἀπὸ ἓνα μεταφυσικὸ στερέωμα. Ἐχει τὸ δικὸ του μεταφυσικὸ νόημα. Στους πολύχρονους πολιτισμοὺς μπορεῖ τὸ νόημα αὐτὸ μὲς' στοὺς αἰῶνες νὰ μεταλλάξει, κατὰ τοὺς «τρόπους», διαφυλάσσοντας ὅμως πάντα τὴν ἀνώτατη ἐνότητά τῆς «οὐσίας» του στὴ συνέχειά του. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ μεταφυσικὸ νόημα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μ' ὅλες τὶς παραλλαγές του, ἦταν διαποτισμένη ἡ σκέψη τοῦ Θεοδοωρακόπουλου. Καὶ τὸ θεωροῦσε ὅχι μόνον, αὐτὸ καθ' αὐτό, ὡς αὐτόνομη ὑπόσταση ἀλλὰ καὶ ὡς θεμελιακὸ στοιχεῖον ὅλου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, στὴν ἐπιστήμη, στὴ φιλοσοφία, στὶς καλὲς τέχνες καὶ στὴ χριστιανικὴ θρησκεία, πὸν ὀρθά, κατὰ τὸν Θεοδοωρακόπουλον, δὲν νοεῖται χωρὶς τὸν Ἑλληνισμό. Γι' αὐτὸ ὁ Θεοδοωρακόπουλος, θέλοντας νὰ τοποθετήσῃ τὸν Ἑλληνισμό στὴ ρίζα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ συχνὰ ἐπικαλοῦνταν τὸ λόγον τοῦ Μακρυγιάννη, πὸν ἔλεγε γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας «αὐτοὶ εἶναι οἱ γονεοὶ τῆς ἀνθρωπότητος».

Κατὰ τὸν Θεοδοωρακόπουλον τὸ πρῶταρχικὸ μῆνυμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου. Γιατὶ οἱ Ἑλληνας πρῶτοι στὸν κόσμον

(ὑψωσαν), λέει ὁ Θεοδωρακόπουλος, «τὴν ἐλευθερία σὲ κανόνα ζωῆς». «Καὶ διότι ἔγινε αὐτῆς τῆς ἀρχῆς κληρονόμος», λέει πάλι ὁ Θεοδωρακόπουλος, «ἢ Εὐρώπη, γι' αὐτὸ καὶ ἐπροβάδισε καὶ ἐξελίχθηκε καὶ ἔγινε—ὅπως ἀκόμη λέει ὁ Θεοδωρακόπουλος—τὸ εὐγενέστερο ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος».

Ἄλλὰ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας δὲν χωρίζεται γιὰ τὸν Ἑλληνα ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ Λόγου. Καὶ σημειώνει ὁ Θεοδωρακόπουλος : «Ὁ Ἑγελος ὠνόμασε τὴν Εὐρώπη τὸ λογικὸ μέρος τῆς γῆς γιατί ἡ ἀρχὴ τοῦ πνεύματός της εἶναι ὁ αὐτοσυνειδητός λόγος. Ὁ Λόγος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ πὸν καὶ ὁ Χριστιανισμὸς γράφει στὸ μέτωπό του “ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος”». «Ὁ λόγος τῶν Ἑλλήνων—ἀναφέρω ἀκόμα λέξεις τοῦ Θεοδωρακόπουλου—εἶναι αὐτὸς πὸν ἔκανε τὴν Εὐρώπη αὐτὸ πὸν εἶναι».

Ἀπὸ τὴ φύση του ὁ λόγος μᾶς δίνει τὴν αὐτοσυνειδησία. Τὴν ἀπόκτησε ὁ Ἕλληνας. Τὴν ἀπόκτησε καὶ ὁ Εὐρωπαῖος. Καὶ γράφει ὁ Θεοδωρακόπουλος : «Ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς διακατέχεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ του αὐτοσυνειδησία καὶ εἶναι δυναμικὸς καὶ ὄχι στατικὸς. Εἶναι ἐπίσης διαρκῶς ἐφευρετικὸς. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν εἰδικὴ του διαφορὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς».

Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ὀρίσεις τὸ δημιουργικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τῆς ἐλληνικότητας, πὸν ἔθρεψε τὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ μας καὶ πὸν ξεχύθηκε καὶ διακλαδώθηκε σὲ ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ Εὐρώπη αὐτὴ πὸν εἶναι.

Πολλὲς εἶναι οἱ πλευρὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶδε τὴν ἐλληνικότητα ὁ Θεοδωρακόπουλος. Διότι εἶναι καὶ πολλοὶ οἱ ἀνθρωπισμοὶ πὸν περικλείονται μέσα στὸν ἀνθρωπισμὸ τῆς. Εἶναι δύσκολο μὲ λίγα λόγια, ἔστω καὶ νὰ σκιαγραφήσεις τὸ νόημα τῆς ἐλληνικότητας, ὅπως τὸ ἔζησε ὁ Θεοδωρακόπουλος καὶ ὅπως καὶ ἐγὼ τὸ ἀντιλαμβάνομαι.

Τὴν ἐλληνικότητα—μὲ πρωταρχικὸ βᾶθος, τὸν ἀρχαῖο κλασσικὸ κόσμο—τὴν αἰσθανόμαστε σὰν μιὰν ἀρετὴ φωτὸς πὸν διώχνει τὸ σκιερὸ, τὸ θαμπό, καὶ φεύγει τὸ ἀλλόκοσμο καὶ τὸ ξόφρενο· πὸν δίνει σαφήνεια στὴ γραμμὴ καὶ στὸ περίγραμμα· πὸν φέρνει τὰ ἀντικείμενα σὲ ἀπόσταση μιᾶς χειρολαβῆς. Μιὰν ἀρετὴ μέτρον, πὸν δὲν σηκώνει τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἐπέρταση· πὸν θυσιάζει τὰ τιτανικά καὶ τὰ γιγάντια στὰ ὀλύμπια καὶ στὰ ἀνθρώπινα· πὸν ἠριοχεῖ τὴν ψυχὴ καί, μετὰ κάθε τῆς ξέσπασμα, ὅσο γοργὰ μπορεῖ, τὴν ξαναφέρει στὸ μέσο ρεῖθρο· πὸν στρέφεται πρὸς τὸ ὄλο, θυσιάζοντας τὴν ἠδονικὴ λεπτομέρεια στὴν πειθαρχία αὐτοῦ τοῦ ὄλου, καὶ τὸ πάθος τῆς αἰσθησης στὴν τάξη τῆς ἰδέας. Μιὰν ἀρετὴ μέτρον πὸν θαυμαστὰ συγχωνεύει ἐντὸς τῆς καὶ τὸ ἄμετρο, προσθέτοντάς του τὴ συνειδητότητα καὶ τὴν εὐλύγιστη ἰσορροπία τῶν μερῶν. Ἕνα μέτρο σταθερὸ

καὶ ὅμως εὐκαμπτο, σὰν τὸ μολυβένιο λέσβιο κανόνα. Καὶ μαζὶ μὲ τὸ μέτρο, ἡ ἀρχὴ τῶν κλειστῶν ὀλοτήτων. Ἡ κυρίαρχηση, ὄχι γιὰ νὰ μικρύνει, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀντικειμενικοποιηθεῖ, νὰ μορφοποιηθεῖ τὸ πάθος ἀπὸ τὴν ξύπνια πάντα συνειδηση, πὺν δὲν παύει ποτὲ ἀπὸ ψηλὰ νὰ τὸ ἐφορεύει. Ἐλλογο εἶναι τὸ ἐλληνικὸ χωρὶς νὰ δουλεύει στὸ διανοητικὸ λόγο, ἐγκόσμιο χωρὶς νὰ τοῦ ἀπολείπει τοῦ μυστικοῦ ἢ ἀπεραντοσύνη, ἰδεατὸ χωρὶς νὰ μακραίνει ἀπὸ τὰ πράγματα, ἄξιο νὰ συμφιλῶναι τὴ διάταση τῶν ἀντιθέτων, χωρὶς νὰ καταπνίγει τὴν ὑπαρξή τους.

Κι αὐτὰ δὲν τὰ βρῖσκομε μόνο στὴ Ζωοφόρο τοῦ Παρθενῶνα καὶ στοὺς ὑπέροχους πολεμιστὲς τοῦ Ρέτζιο, ἀλλὰ καὶ στὸ ναὸ τῆς Περγάμου καὶ στὸν Καλλιμαχο, καὶ στὸν Ρωμανὸ τὸν Μελωδὸ καὶ στὴν Ἁγιά Σοφία, καὶ στὸν Πανσέληνο, καὶ στὸν Ἐρωτόκριτο, καὶ στὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Κάλβο, καὶ στὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Σικελιανό, καὶ στὸ ἄσπρο νησιώτικο σπῖτι καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν βουνῶν μας. Γιατὶ ὅλα αὐτὰ ἔχουν τὸ ἐνιαῖο νόημα τῆς ἐλληνικότητος, πὺν ἦταν καὶ μένει καὶ σήμερα, μαζὶ μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὀμιλία, ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Θεοδωρακόπουλος δίδασκε ἐπὶ χρόνια Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Κάντ. Ἀλλὰ δίδασκε πάντα καὶ Ἑλλάδα. Γύρω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀγέραστη δρῶ τυλιγότανε πάντα ἡ σκέψη του. Ἦταν λάτρης τοῦ ἔθνους του καὶ πολέμησε ὅτι ὑποβάθμιζε τὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους. Γι' αὐτὸ ἐπερίσσευαν οἱ μύδροι καὶ οἱ σχετλιασμοὶ ἐναντίον του. Ἀλλὰ αὐτὸς τοὺς ἀντιπαρέρχονταν μὲ ἀδιαφορία, διότι ἤξερε ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι περαστικά καὶ ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ εὐτυχῶς ἀπὸ ἐλάχιστους κατὰ τῆς πρωταρχίας τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους βακχεῖες δὲν εἶναι παρὰ αὐτὸ πὺν ὁ Πλάτων ὠνόμαζε «θητηὴ φλυαρία».

Ὅποιος αὐτοσυνείδητος ἄνθρωπος φτάσει ὡς μπρὸς στὴ θύρα τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὰ ἐφήμερα, στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς τὰ πίσω γιὰ νὰ ἀναμετρήσει, νὰ ἐλέγξει, νὰ κρίνει τὴν πορεία του, ὅσα γνώρισε, ὅσα ἔπραξε, τὰ ὀρθὰ καὶ τὰ λαθεμένα, ὅσα πῆρε καὶ ὅσα ἔδωσε καὶ ἔτσι νὰ λογοδοτήσῃ πρὸς τὸν ἑαυτό του. Τὰ πολλὰ ἀσήμαντα καὶ πρόσκαιρα τὰ κρίνει στὸ βάραθρο τῆς λήθης καὶ συγκρατεῖ τὰ λίγα ἄξια, πὺν κοσμοῦν τὴν ψυχὴ του.

Σὲ τέτοιαν ὥρα καὶ ἐγὼ εἶναι φυσικό, νὰ συντάσσω αὐτὴ τὴ λογοδοσία, διαχωρίζοντας τὸ στάρι ἀπὸ τὴν ἦρα. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα μὲ ἀξία οὐσιαστικῆ. Τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα χάρηκα σὰν κοινὸς θνητός, καὶ ἂν πιάσαν κάποτε τόπο στὴ ζωὴ μου, αὐτὰ ἀπλῶς ὑπήρξαν, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν πιά. Δὲν ὑπάρχουν πιά οἱ λεγόμενες ἐπιτυχίες, οὔτε βέβαια τὰ ἀξιώματα, ὅσο ὑψηλὰ καὶ ἂν ἦταν, παρὰ μονάχα σὰν ἐνκαιρίες κάποιας προσφορᾶς.

Ἐνα ἀπὸ τὰ λιγιστὰ πὸν ἀπομένονν τότε ὄρθια μέσα μου εἶναι ἡ γνωριμία μου μὲ κάποιους μεγάλους νεκρούς, πὸν μὲ τὰ ἔργα τους μὲ ἀνάθρεψαν καὶ μὲ ποδηγέτησαν καὶ μὲ μερικούς, ἐλάχιστους ζωντανούς, μὲ τοὺς ὁποίους συνδέθηκα καὶ συμπορεύθηκα, εἴτε στὴν πράξη εἴτε στὴ θεωρία καὶ πὸν ἡ παρουσία τους μὲ παρηγοροῦσε γιὰ ὅλες τὶς ἀθλιότητες καὶ μὲ δυνάμωνε στὸ δύσβατο δρόμο.

Ἀνάμεσα στοὺς ἐλάχιστους αὐτούς, πὸν δώσαν κάποιο νόημα καὶ στὴν προσωπική μου ὑπαρξη, ἦταν καὶ ὁ Γιάννης Θεοδορακόπουλος. Καὶ εὐχαριστῶ τὸ Θεὸ πὸν μοῦ δόθηκε ὁ καιρὸς δημόσια νὰ τὸν εὐχαριστήσω μέσα σὲ τοῦτο ἐδῶ τὸ τέμενος, γιὰ ὅσα ἀρίφνητα ἀγαθὰ μοῦ πρόσφερε ἡ συνοδοιπορία μας.
